

811.163.41'373.424

371.3::811.163.41

<https://doi.org/10.18485/kij.2021.68.1.12>**ВЕСНА С. НИКОЛИЋ***

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 03.05.2021.

Прихваћен: 09.05.2021.

ПАРОНИМИЈА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Од свих парадигматских лексичких односа, о паронимији је до сада у нашој науци о језику најмање писано, а може се рећи да ништа боље стање није ни у светској лингвистици (са изузетком Русије). Могли бисмо слободно рећи да нема чак ни јединствене дефиниције овог парадигматског односа, па није ни чудо што је паронимија до сада остајала ван наставних програма. Будући да су се ствари у вези са тим промениле, важно је да се наставници и професори упознају са досадашњим истраживањима паронима, усвоје ону дефиницију која је најзаступљенија у славистици и сагледају место паронимије у односу на друге парадигматске лексичке односе (синонимију, антонимију, хомонимију). Фокус рада јесте на прототипичним примерима паронима и моделима задатака за вежбање овог парадигматског лексичког односа.

Кључне речи: паронимија, српски језик, методика српског језика.

1. Уводна разматрања

1.1. Паронимија у наставним програмима. Када смо током 2014. и 2015. године истраживали место парадигматских лексичких односа у наставним програмима и уџбеницима за српски језик и начин њихове обраде у самој наставној пракси, један од важнијих закључака је био да су синонимија, антонимија и хомонимија предвиђене за обраду и на основношколском и на средњошколском нивоу, али да је ученичко знање о њима далеко од задовољавајућег, као и да наставним програмом није предвиђена обрада осталих парадигматских односа, у првом реду паронимије и хипонимије ни у основној ни у средњој школи (Николић 2015: 344). У то време је за трећи разред основне школе било предвиђе-

* vesnanikolic88@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

но да се ученици упознају са речима различитог облика, а истог или сличног значења и речима истог облика, а различитог значења, дакле – са синонимијом и хомонимијом, али без увођења самих термина. За осми разред је наставним програмом била планирана обрада једнозначности и вишезначности речи, хомонимије, приказивања полисемије и хомонимије у великим једнојезичним речницима и упознавање са метафором и метонимијом као најважнијим начинима да реч стекне нова значења. За трећу годину средње школе наставним програмом су биле предвиђене следеће лексиколошке теме: значењски (семантички) и формални односи међу лексемама: синонимија; антонимија; полисемија и хомонимија; метафорична и метонимијска значења; стилска вредност лексема: лексика и функционални стилови; поетска лексика, варијантска лексика, дијалектизми и регионализми; архаизми и историзми; неологизми; жаргонизми; вулгаризми (повезати са употребом речника); речи из страних језика и калкови (дословне преведенице) и однос према њима; речници страних речи; разумевања најважнијих префикса (и префиксоида) и суфикса (и суфиксоида) пореклом из класичних језика; основни појмови о терминологији и терминима, термилошки речници; основни појмови о фразеологији и фразеолошким јединицама, стилска вредност фразеолошких јединица, клишеи и помодни изрази (исп. Николић 2015: 345–346). Међутим, Општи стандарди постигнућа за крај општег средњег образовања и васпитања и средњег стручног образовања и васпитања из 2013. године на средњем нивоу из области српског језика још тада су предвиђали да ученик „има богат и уразноличен лексички фонд (укључујући и интелектуалну и интернационалну лексичку и познавање најфреквентнијих интернационалних префикса и суфикса). Тај фонд употребљава у складу с приликом; види језик као низ могућности које му служе да изрази индивидуално искуство и усмерен је ка богаћењу сопственог речника; познаје хиперонимију/хипонимију, паронимију (истакла В. Н.); разликује лексичке слојеве; познаје метонимију као лексички механизам” (Стандарди 2013).

Од 2015. године до данас ствари су се у вези са парадигматским лексичким односима у наставним програмима донекле промениле. Наиме, 2021. године на снагу је ступио нови наставни програм за 8. разред, али се ту ствари – када је паронимија у питању – нису нимало промениле: овај лексички однос је остао изван реформисаног наставног програма.¹ Међутим, ситуација је битно другачија када су у питању средње школе, тачније трећа година гимназија друштвено-језичког и општег смера. Наиме, у Правилнику о изменама Правилника о плану и програму наставе и учења за гимназију², између осталог, стоји: „Потребно је проширити знања о синонимији, антонимији, хомонимији, хиперонимији и паро-

¹ Новим наставним програмом за 8. разред (2021) из области Лексикологије су, као и раније, предвиђене следеће теме: једнозначност и вишезначност речи; лексичка метафора и лексичка метонимија као механизми остваривања вишезначности; синонимија, антонимија и хомонимија; застареле речи; нове речи – неологизми; речник, лексикон, енциклопедија. <https://zuov.gov.rs/> (приступљено 13. 1. 2021).

² <https://eli.rep/pg/ministarstva/pravilnik/2020/12/1/sg> (приступљено 13. 1. 2021).

нимји (истакла В. Н.)”, што значи да су паронимија и хиперонимија први пут званично добиле своје место у наставном програму, чиме је направљен велики искорак када је у питању пажња која се у наставној пракси поклања парадигматским лексичким односима. О значају обраде паронимије у школама проф. Р. Драгићевић је говорила још 2008. и 2009. године у Београду и Шапцу, у оквиру семинара *Ка савременој настави српског језика и књижевности* у организацији Друштва за српски језик и књижевност Србије.³ Том приликом, Р. Драгићевић је издвојила неколико најважнијих разлога због којих би се паронимија морала наћи у наставним програмима и, наравно, на самим часовима српског језика: (1) у питању су речи које се међусобно мешају, па утврђивање њиховог значења доводи до богаћења језичке културе; (2) вежбања о паронимији представљају један од бољих начина за упознавање могућности творбених морфема – заменом једне творбене морфеме другом добија се сасвим другачије значење лексеме; (3) вежбања посвећена паронимији представљају одличне (можда и најбоље) задатке за вежбање лексичке семантике јер се најбољи резултати у изоштравању аналитичких способности ученика постижу упоређивањем сличних садржаја; (4) упознавање са паронимијом у српском језику помаже ученицима у савладавању међујезичке паронимије у настави страних језика (Драгићевић 2012: 99). Као што се из наведеног може видети, у питању су веома снажни аргументи који говоре о важности укључивања паронимије у наставни процес и сматрамо похвалним што је по том питању направљен позитивни помак.

1.2. Паронимија у уџбеницима. Увођењем паронимије у наставне програме јесте учињен велики корак када је посреди место које се лексикологији даје у школи, али су уједно отворени и нови проблеми. Први проблем тиче се уџбеника јер у већини оних који се у овом тренутку у наставној пракси користе не постоји лекција посвећена паронимима, што свакако и професорима и ученицима може представљати велики проблем при савладавању ове наставне јединице.⁴ Један од ретких уџбеника у којима се паронимија помиње јесте уџбеник В. Ломпар *Српски језик за 8. разред основне школе*, у којем се у оквиру одељка *Обнављање језичке културе (градиво од 5. до 8. разреда)* пароними кратко дефинишу као речи које имају „сличан гласовни склоп, а различито значење”, а као примери се наводе парови лексема *расположење – располагање, познавалац – познаник, извинити се – извинити се, љубимац – љубитељ* (Ломпар 2014: 139). Осим у овом уџбенику, дефиницију и примере паронима пронашли смо и у једном

³Текст предавања штампан је у књизи *Лексикологија и граматика у школи (методички огледи)* Р. Драгићевић (2012).

⁴За потребе овог истраживања прегледали смо следеће уџбенике: *основна школа* – Душка Кликовац, *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике, 2011; Весна Ломпар, *Српски језик са 8. разред основне школе*, Београд: Klett, 2014; Драгана Ћећез-Иљукић, Јелена Срдић, Слађана Савовић, Светлана Вулић, *Дар речи*, Граматика за осми разред основне школе, Београд: Нови Логос, 2016; *средња школа* – Душка Кликовац, *Српски језик за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*, Београд: Eduka, 2015; Весна Ломпар/Александра Антић, *Граматика*, Српски језик и књижевност за трећи разред гимназија и средњих стручних школа, Београд: Klett, 2015.

приручнику за ученике трећег разреда гимназије и средњих стручних школа, где стоји да су пароними „речи истог порекла, сличног гласовног састава, али имају различито значење, нпр. *носач* и *носилац*, *почетак* и *почетник*, *одредба* и *одредница*, *повратак* и *повратница*, *генералски* и *генерални*, *народни* и *народски*, *фантастичан* и *фантастички*, *свезати* и *завезати*, *споменар* и *споменик* и сл. (Ђорђевић/Лучић 2000⁴: 323). Да ће у времену које долази пароними добити више места у уџбеницима, пре свега када је у питању средња школа, сведочи нам и нови уџбеник Д. Кликовац, у којем се пароними дефинишу као „лексеме које имају сличан гласовни склоп, а различито значење”. Поред тога, у уџбенику се прецизно наглашава да се некад под паронимима подразумевају само речи које имају исти корен, као што су *љубитељ* и *љубимац*, али да постоји и шире схватање, према којем се у парониме убрајају и речи које нису творбено повезане, попут *штедар* и *штедљив*, као и да, независно од тога, употреба једне речи уместо друге представља језичку грешку (Кликовац, уџбеник је у процесу одобравања). Након теоријског дела, ауторка наводи и велики број реченица за вежбање, где је на ученицима да се правилно одреде за једну од две понуђене лексеме, попут *преплата* – *ретплата*, *акцијаши* – *акционар*, *програмер* – *програмактор*, *ретроактивно* – *ретроградно* и сл.⁵

Оно што је у вези са уџбеницима на крају важно истаћи јесте чињеница да се у њима најчешће говори о паронимима у ширем смислу, што значи да се у парониме убрајају и истокоренске и разнокоренске лексеме. Треба још нагласити да овакав приступ паронимима у наставном процесу није усамљен, већ је заправо веома чест код руских методичара, који главним критеријумом одређивања паронима сматрају могућност њихове погрешне замене у контексту, па најсврхисходнијим приступом паронимима у настави сматрају управо онај који обухвата све лексеме код којих због сличног гласовног склопа долази до њихове погрешне употребе. Иако се у овом раду залажемо за ужи приступ паронимији, о чему ће бити речи у наставку текста, сматрамо да је за наставни процес и саме уџбенике најважнија уједначеност, како се професори и ђаци не би у различитим уџбеницима сретали са различитим информацијама о паронимима и паронимији.

2. Паронимија као истраживачки проблем

2.1. Шта је паронимија? Други проблем са којим би се професори српског језика могли суочити у пракси изазван је самим статусом паронимије у научној литератури. Наиме, како Б. Тафра истиче, „najveća razilaženja u tumačenju leksičkih odnosa u jezikovnoj se literaturi odnose na paronimiju. Tomu treba dodati da je od svih leksičkih odnosa paronimija najslabije obrađivana i u jezikoslovnim člancima

⁵ Захваљујемо се проф. Д. Кликовац, која нам је за потребе овог истраживања уступила део свог новог уџбеника који се тиче паронима. Будући да уџбеник још увек није објављен, у раду нису наведене странице и година издања.

i u knjigama koje u svom naslovu imaju reč leksikologija. [...] U leksikologiji još uvijek nema opšteprihvaćene definicije paronimije” (2005: 249). О томе колико је паронимија у лингвистици маргинализована појава можда најбоље говори поређење увода двеју публикација посвећених овом питању – једне из 1974, а друге из 2016. године. Наиме, у уводу књиге О. В. Вишњакове *Паронимы современного русского языка* (1974) истиче се да појам паронимије није довољно осветљен у лингвистичкој литератури, виђење није усаглашено, недостаје методологија рада са паронимима, док се сам термин схвата веома различито, углавном прешироко (Вишњакова 1974: 5–6), а врло слично започиње и докторат Д. А. Иванове *Деривациона паронимија у руском и немачком језику (на примеру придева)*, написан 44 године касније. Д. А. Иванова такође истиче да у лингвистици постоје озбиљна неслагања у схватању паронимије, што се рефлектује и у самим садржајима речника паронима, као и да на многа теоријска питања у вези са паронимима још увек нису дати адекватни одговори (2016: 3–4).⁶ Од свега наведеног, највећи проблем представља управо велико неслагање када је сама суштина паронимије као језичке појаве у питању. С једне стране, у англосаксонској (и другој западноевропској) литератури, паронимима се углавном сматрају речи које имају сличну форму, а потпуно различито (неповезано) значење. Схватају се, дакле, као малапропизми, као речи код којих се често грешки и које изазивају недоумице при учењу (енгл. *confusibles*) (Овен 1966; Томас 1984). Тако се у англосаксонској и другој западноевропској литератури могу срести примери попут *collusione* (тајни договор) и *collisione* (судар, сукоб) или *tradutore* (преводилац) и *traditore* (издајник), али примери као што су, на пример, *hysterical* (ум. *historical*), *word* (*world*), *irritation* (*irrigation*), *cat* (*chat*), *back* (*black*) итд. Оно што је евидентно у рецентној несловенској литератури јесте да истраживаче са тих простора пароними, као речи којима семантички није место у одређеном контексту, занимају пре свега из угла аутоматског превођења и исправљања грешака. Они, наиме, покушавају да различите програме „науче” да препознају и семантичке, а не само словне и сличне грешке, и да их аутоматски исправљају (Киру и др. 2010; Бољшаков/Гелбук 2003). Са друге стране, у славистичкој литератури, пре свега руској, доминира став да пароними морају бити и формално и семантички повезане лексеме (Вишњакова 1974; Веракца 2000; Иванова 2016 и др.), премда, наравно, има и другачијих приступа овој тематици. О неуједначености, па чак и противуречности која влада када је дефинисање паронима у питању сведочи и њихова дефиниција из *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС): **пароним** м грч. грам. **1.** *реч сродног постања са неким другим речима*: говор – говорити – говорник – договор. **2.** *истозвучна, истогласна реч са којом другом речи, али се од ње разликује по постању и значењу*: град – град, зџлџн – зџлен. Као што се из наведене дефиниције може видети, термин пароним се према РМС примарно односи на читаво деривационо

⁶ Докторат Д. А. Иванове се не бави међујезичким паронимима у руском и немачком језику, већ уврђивањем сличности и разлика у функционисању унутарјезичких паронима у овим језицима.

гнездо једне лексеме, док се у секундарном значењу пароними изједначавају са хомонимима, тачније хомографима.

С обзиром на овакав статус паронимије у лингвистичкој литератури и проблеме који у вези са овим парадигматским лексичким односом постоје на теоријском плану, нимало не изненађује чињеница да је она до сада остајала ван наставних планова и програма. Ипак, будући да је сада нашла своје место у настави, ваљало би је на што систематичнији и што једноставнији начин представити ученицима, не занемарујући притом њен значај у структури лексичког система српског језика. У том циљу, сматрамо да би најадекватније било кренути од дефиниције коју Р. Драгићевић даје у књизи *Лексикологија српског језика*, а која каже да су пароними „истокоренске лексеме које припадају истој врсти речи, имају слично значење, исту логичко-појмовно саодносност и које нису узајамно заменљиве у истом контексту” (2007: 313), али да би примереније било ученицима представити сажетију, односно упрошћенију верзију ове дефиниције – пароними су речи сличне форме и различитог, али повезаног значења.⁷ Важно је да се ученици, за почетак, упознају са постојањем парадигматског лексичког односа који подразумева везу између лексема које су и на плану форме и на плану садржаја сличне, али да међу њима ипак постоје одређене важне разлике. Упознавањем са паронимијом ученици ће добити веома широку слику о развоју лексичког система српског језика у целини и видети како речи или нестају из језика или мењају своје значење, специјализују се за одређене области, као и о томе како се сама паронимија укршта са другим лексичким односима. Ђаци ће, према томе, имати прилику да се увере да је језик заиста жив организам који се временом мења под утицајем различитих фактора и да је лексика најверније огледало тих промена.

Како би ученицима што јасније било шта јесу пароними, требало би их најпре упознати са тим шта они нису, односно шта се то не укључује у разматрање када је овај лексички однос посредни. Према Б. Тафри (2005: 252), пароними, између осталог, нису:

- речи псеудоетимолошке сличности, нпр. *лучки* (< лука) : *лучни* (< лук);
- парадигматски облици једне или двеју речи, нпр. *жéна* и *жéна́*, или парадигматски облик једне речи и канонски лик друге речи, нпр. *листови* и *лишће*;
- речи настале конверзијом, дакле, које припадају различитим лексичко-граматичким разредима, нпр. *уз пут* и *уснут*; *светлећи* и *светлећи*;
- лексемски дублети (фонолошки и творбени): *уво* : *ухо*, *сретан* : *срећан*; *пијаца* : *пијаца*, *секунд* : *секунда*;
- речи које имају два граматичка лика, нпр. *овај бол* и *ова бол*;

⁷ То значи да ученицима треба нагласити да се паронимима у србистици не сматрају парови лексема попут *спавалица–спајалица*, *простата–простота*, *текст–тест* и сл., где међу лексемама нема никакве семантичке везе.

- имена се искључују зато што не улазе у лексичке односе са апелативима, *тежак* и *Тежак*;
- остали хомофони и хомографи било које врсте који немају никакву семантичку везу.

Када се ученици системом елиминације упознају са тим шта не подразумевамо под паронимима, треба им упрошћено изложити да су пароними речи: (1) истог корена; (2) исте или различите творбене основе; (3) исте граматичке врсте; (4) које се могу разликовати по префиксу, суфиксу или творбеној основи; (5) сличног значења. Осим тога, ђацима треба указати и на то да највећи проблем при утврђивању паронима представља њихов однос са истокоренским синонимима, са једне стране, и творбено повезаним лексемама које нису у неком парадигматском лексичком односу, са друге стране. На пример:

истокоренски синоними ↔ пароними ↔ творбено повезане речи

↓
↓
↓

(*главурда–главетина*) (*зубат–зубаст*) (*глават–главни*)

Као ни у случају других парадигматских лексичких односа, тако ни код паронимије не треба занемарити сву сложеност међулексемских односа проузроковану њиховом вишезначношћу, односно чињеницу да се лексеме саодносе мноштвом својих значења, што ствара различите семантичке могућности.⁸ С тим у вези, ученицима треба указати и на примере попут *спасилац–спаситељ*, *читалац–читач*, *носилац–носач* и сл., који се – управо захваљујући полисемији – налазе на граници између синонима и паронима, али, како различита истраживања показују (исп. Драгићевић 2015; Ковачевић 2016), у савременом српском језику представљају примере за парониме. Као један од критеријума за разликовање синонимије и паронимије у оваквим случајевима, Р. Драгићевић (2007: 310) истиче могућност замене у контексту: од истокоренских синонима очекујемо да су у свим контекстима заменљиви, док код паронима то није случај. Поред тога, додаћемо да су код паронима управо примарна значења та која су у *савременом* језику веома слична, али ипак не потпуно иста.

3. Примери и анализа паронима у настави

3.1. Придевски пароними. Према досадашњим истраживањима, највише паронима има међу придевима, а затим међу именицама и глаголима, и то пре свега међу суфиксираним лексемама (исп. Вишњакова 1974; Тафра 2005:

⁸ Као један од главних проблема у вези са приступом парадигматским лексичким односима у настави Р. Драгићевић (2007: 252) наводи управо њихово поједностављивање, у том смислу што се разматрају као односи између две једнозначне лексеме, чиме се на овај начин речи посматрају као етикете за одређене појмове и занемарује се утицај полисемије.

274–278; Мотина 2014: 87–82 и др.). Због тога би у настави паронимије требало кренути од прототипичних примера, дакле – суфиксираних придева са истом творбеном основом:

- **зубаст**, -а, -о који има облик зуба, сличан зубима; шиљат, оштар : **зубат**, -а, -о **1.** који има зубе; који има крупне, јаке зубе: ~ кит, ~ пас.
- **зрнаст**, -а, -о **1.** који је у облику зрна, који личи, подсећа на зрно: ~ киша, ~ као пиринач : **зрнат**, -а, -о **1.** који је пун зрна, који обилује зрнима: ~ клас, ~ зоб.
- **вунаст**, -а, -о **а.** који је као вуна, сличан вуни, руну (мекан, растресит као вуна и сл.) ~ коса, вунасте обрве, ~ облак : **вунат**, -а, -о **1.** који обилује вуном; који је обрастао вуном.
- **длакав**, -а, -о **1. а.** који има длаке, обрастао длакама, маљав: ~ рука, ~ лист : **длакаст**, -а, -о који је као длака, сличан длаци; длакав: ~ израштај, ~ хаљина.
- **ваздушан**, -шна, -о **1.** (одр. ваздушни) **а.** који се односи на ваздух: ~ линија, ~ саобраћај. **б.** који је од ваздуха: ~ омотач, ~ струја. **в.** који је у вези с лечењем на чистом ваздуху: ~ бања : **ваздушаст**, -а, -о **1.** који је као ваздух, лак; провидан, прозрачан: ~ хаљина.
- **сумпораст**, -а, -о **а.** који личи на сумпор, који је боје сумпора: ~ небо : **сумпорни**, -а, -о који се односи на сумпор, који је у вези са сумпором: ~ сјај, ~ рудник.
- **болестан**, -сна, -о **1. а.** који има неку болест, који пати од неке болести: ~ човек **б.** захваћен болешћу, оболео: ~ орган, ~ бубрег. **в.** заражен болешћу, заразан: ~ свињско месо : **болешљив**, -а, -о **1.** који је слабог здравља, који често побољева, слабуњав.
- **погрешан**, -шна, -о који у себи садржи погрешку: **а.** који не одговара реалности, стању ствари и сл.: ~ одговор, ~ решење. **б.** који погоршава нечији положај, одмаже: ~ потез, ~ избор : **погрешив**, -а, -о који (понекад) греши.
- **плачан**, -чна, -о **а.** који је у вези са плачем, пропраћен плачем; који одражава бол, тугу, жалостан: ~ глас, ~ говор. **б.** оквашен, обливен сузама, пун суза: ~ очи : **плачљив**, -а, -о **а.** који лако (за)плаче, плаче ни за шта: ~ дете. **б.** сличан плачу, жалостив, тужан, плачеван: ~ глас, ~ звук ветра.
- **суздржан**, -а, -о **1.** уздржан, пригушен, потиснут: ~ смех, ~ гнев. **2.** смирен, умерен: ~ понашање : **суздржљив**, -а, -о који уме да се суздржи, да се савлада, да се контролише; којим се испољава таква особина: ~ човек; ~ држање.⁹

⁹ Сви примери и дефиниције преузети су из *Речника српскога језика* Матице српске (2011), осим ако није другачије наглашено.

Као што се из наведених примера може видети, на основу суфикса којима су ови придеви изведени могу се издвојити неки од типичних творбених модела код придевских паронима, као што су, на пример, *-ат* : *-аст*; *-ав* : *-аст*; *-ан (-ни)* : *-аст*; *-ан (-ни)* : *-љив*; *-ан (-ни)* : *-ски* итд., и управо би грађу за припрему часова или састављање задатака најбоље (и најлакше) било тражити међу таквим лексемама у речницима, пре свега *Речнику српскога језика* (РСЈ) из 2018. јер управо он осликава најактуелније стање у савременом српском језику.

Ученицима би даље требало представити и примере паронима који имају различиту творбену основу, а исти суфикс, попут:

- **епидемијски**, -а, -о који се односи на епидемију: ~ болест : **епидемиолошки**, -а, -о који се односи на епидемиологију и епидемиологе: ~ служба, ~ одељење, ~ симпозијум.
- **психички**, -а, -о који се односи на психу, душевни: ~ живот, ~ расположење : **психолошки**, -а, -о који се односи на психологију и психологе: ~ анализа.
- **информатички** који се односи на информатику (будућност, напредак) : **информациони (информацијски)** који се односи на информације, информативан (б): (систем).

Овакви примери свакако су тежи и изазовнији за анализу, али управо због тога на њима са ученицима треба вежбати изоштравање њихових аналитичких способности, посебно када је у питању лексичка спојивост наведених придева са одговарајућим именицама. Ипак, ни у овоме не треба бити ригидан и ићи у лексички пуризам, попут хрватске лингвисткиње Марије Знике, која у чланку под насловом *Energetski, a ne »energetski« napitak Red Bull*¹⁰ инсистира на томе да није исправно рећи *енергетски извор*, *енергетски колапс*, *енергетски удар*, већ да се овај придев користи искључиво у спојевима попут *енергетски стручњак*, *енергетски саветник* и сл. Она, наиме, објашњава да је *енергетски* изведено од *енергетика*, а *енергијски* од *енергија* и да се стога *енергетски* не може употребљавати у наведеним спојевима уместо *енергијски*, јер није реч о енергетици, већ о енергији. Иако је све ово са теоријског становишта, наравно, тачно, отвара се питања да ли би и зашто требало инсистирати на нечему што је толико далеко од језичке праксе, као и да ли би и у којим случајевима значења настала паронимском атракцијом требало забрањивати. Уосталом, када је у питању српски језик, РСЈ као секундарно значење придева *енергетски* бележе и *који се односи на енергију*, без било каквог квалификатора који би упућивао на неисправност или ненормативност употребе *енергетски* у овом значењу.¹¹ Због тога би учени-

¹⁰ <https://zg-magazin.com.hr/energetski-i-energijski/> (приступљено 29. 1. 2021).

¹¹ И бројни други придевски парови овог типа показују сличну тенденцију да другостепени дериват (*енергија* → *енергетика* → *енергетски*) шири своја значења на рачун првостепеног (*енергија* → *енергијски*). Такав случај имамо и код, на пример, *епидемиолошки*, *психолошки* и сл. Иако би другостепени дериват требало да буде семантички ужи, спецификованији и да се самим тим везује за мањи број именица, дешава се да управо супротно, вероватно због тога што он у себи садржи и

ке и при обради паронима, као и свих других парадигматских лексичких односа, требало стално упућивати на наше дескриптивне речнике као на нормативне изворе.

3.2. Именички пароними. Када су у питању именице, највише је паронима међу апстрактним именицама, што и не чуди ако имамо у виду саму суштину њиховог семантичког садржаја и суптилне разлике између категорија као што су стање, осећање, особина и сл. Велики број паронимских именица представља деривате управо придева који су у односу паронимије, обично додавањем суфикса *-ост*: *погрешивост* : *погрешност*; *разумност* : *разумљивост*; *читаност* : *читљивост*, а има доста и оних парова које чине именице изведене суфиксима *-ост* и *-итет*, попут *имуност* : *имунитет*, *специјалност* : *специјалитет* и сл. Осим тога, од именичке паронимије, пре свега када су конкретне именице у питању, неодвојива је појава *десинонимизације*, као једаног од најважнијих начина да лексема постану пароними. Наиме, како Ј. Магијашевић (1982: 126) истиче, постојање апсолутних синонима у језику представља само један језички тренутак, прелазни ступањ, кратку фазу, у којој се једна лексема избори за свој статус, а друга нестане или промени своје значење и управо су пароними можда најбољи пример за тај процес. С тим у вези, Б. Тафра (2005: 269–270) наводи да „*meduleksemski odnosi, pa i sinonimijski, nisu jednom za svagda uspostavljeni, oni su vrlo dinamični i često se s vremenom mijenjaju*” и додаје да од истокоренских синонима процесом десинонимизације настају пароними, пре свега због принципа језичке економије и тежње да се разједначи живо од неживог, конкретно од апстрактног, активно од пасивног, односно да се прецизира језички израз. Настајање паронима путем десинонимизације можда је и најбољи начин да се ученици увере у то да је језик жив организам који се непрекидно мења и уобличава. Бројни су примери на којима се ученицима може показати овај процес. На пример, *извршилац* и *извршитељ* дефинисани су у РСЈ у оквиру једног речничког чланка: *извршилац*, -иоца (ген. ми. извршилаца) и *извршитељ*, -а м *онај који извршава, спроводи какву одлуку, пресуду и сл.*, дакле, као синоними. Међутим, анализа савремене грађе¹² показује да лексема *извршилац* данас има ширу семантику и може се односити на извршење најразличитијих послова, кривичних дела и сл., док се именица *извршитељ* специјализовала за посебну врсту занимања – судског извршитеља. Слично томе, лексема *управитељ*, *управник* и *управљач* дефинисане су у РСЈ на следећи начин: *управитељ* м *онај који управља, руководи чиме, старешина, шеф* : *управник* м *онај који управља, старешина, шеф*: ~ имања : *управљач*, -ача м (инстр. -ачем) **1. в. управитељ.**

семантику првостепеног деривата и своју ужу семантику. У сваком случају, у питању је занимљива појава коју би требало даље истраживати и пратити. О подели деривата према рангу исп. Гортан Премк (2002: 126–129) и Драгићевић (2007: 190).

¹² За потребе овог истраживања коришћен је електронски корпус srWaC, доступан на адреси: https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwac&struct_attr_stats=1, а грађа за истраживања овог типа може се наћи и у Корпусу савременог српског језика (СрпКор), који се израђује на Математичком факултету Универзитета у Београду под руководством проф. Д. Витаса.

2. *ручица* (и др.) којом се управља каквом машином, док тренутно језичко стање показује да су *управитељ* и *управник* и даље у односу синонимије (премда именица *управитељ* показује тенденцију повлачења, нестајања из језика; однос јављања је око 1:10 у корист *управник*), док се лексема *управљач* јавља готово искључиво у свом секундарном значењу, пре свега у колокацијама попут *даљински управљач* или *управљач моторног возила* (волан). Постоје и бројни други примери за ову појаву, као што су *истраживач* (шире) и *истражитељ*¹³ (уже: злочина, кривичних дела), *прогнозер* (онај који прогнозира судбину или резултате спортских утакмица) и *прогностичар* (онај који прогнозира време), *донатор* (онај који даје новац) и *донор* (онај који даје органе), *водителј* (онај који води радио или телевизијску емисију) и *водич* (онај који води људе на путовањима) и сл. Можда најпознатији пример овог типа јесте *читалац* и *читач*, око кога се дигла велика прашина када је требало именовати споменик посвећен београдским љубитељима књиге. Полемика се водила око тога да ли би споменик требало да се зове *Споменик београдском читаоцу* или *Споменик београдском читачу*. Иако су се са различитих страна чули различити аргументи у корист једне или друге лексеме, најприхватљивијим нам се чине они аргументи који су наведени у одлуци Одбора за стандардизацију српског језика, а коју је сачинила проф. Р. Драгићевић.¹⁴ Наиме, ауторка наводи да „није спорно да именице на *-ач* у српском језику служе за грађење *nomina agentis*, па би и именица *читач* могла да се употреби са значењем *лице које чита*”, али да би предност ипак требало дати лексеми *читалац*, јер се *читач* у савременом српском језику све више специјализује за именовање предмета који служе за читавање (нпр. *читач електронске личне карте*, *читач бус-плус картица*, *биометријски читач* итд.) (Драгићевић 2015: 153).¹⁵ Осим тога, Р. Драгићевић даље закључује да чак и када се односи на човека, *читач* неупоредиво чешће означава онога ко чита за друге, наглас или чак механички, а не мислећег читаоца, љубитеља књиге, оног ко са разумевањем чита за себе. До истих је закључака дошао и проф. М. Ковачевић (2016) анализирајући семантику именичких парова *носилац* и *носач* и *читалац* и *читач* на великом броју примера из корпуса који су показали да су се ови парови лексема несумњиво разједначили и прешли у категорију паронима.

¹³ У РСЈ је забележена и лексема *истраживалац*, али се она не дефинише, већ се само упућује на лексему *истраживач*, док у коришћеном корпусу ова лексема није забележена ниједанпут. С друге стране, РСЈ не бележи лексему *истражилац*, која се у корпусу јавља, и то углавном у значењу *истражитељ*.

¹⁴ Текст одлуке је објављен у часопису *Наш језик*, 3–4, 2015, стр. 153–154.

¹⁵ Р. Драгићевић (2015: 153–154) истиче да слична ситуација постоји и у другим словенским језицима: „У руском језику именица *читателъ* означава вршиоца радње (и одговара српском *читалац*), док се именица *читник* појављује у улози *nomina instrumenti* (и одговара српском *читач*). Руски језик је богатији могућностима од српског јер поседује још једну могућност, а то је дериват *чтец*, који означава особу која чита за друге (што такође одговара српском *читач*). У пољском језику, дериват *czytelnik* означава вршиоца радње, а *czytnik* инструмент за читавање. У чешком језику постоји *čtenář* (*nomina agentis*) и *čtečka* (*nomina instrumenti*). У бугарском језику *читател* спада у *nomina agentis*, а *четец* у *nomina instrumenti*.”

Пошто је паронимија, као и апсолутна синонимија и бројне друге лексичке појаве, ствар језичког тренутка, фазична појава у развоју лексичког система, одговор на питање да ли су неке лексеме у односу паронимије или не треба тражити пре свега у актуелном језичком тренутку, а у томе нам највише помажу већ поменути електронски корпуси. Као што смо већ приказали на примеру конкретних именица, на исти начин се може пратити и процес разједначавања апстрактних именица. На пример, у РМС лексема *чистота* се дефинише на следећи начин: **чистота** ж = чистоћа *стање онога што је чисто, без мрља, без прљавштине*; фиг. *стање онога што је чисто у естетском и моралном смислу*, док код лексема *чистоћа* стоји само **чистоћа** = чистота. Међутим, електронски корпус нам потврђује да су аутори Једнотомника с правом променили начин дефинисања ових лексема, па у том речнику стоји: **чистота** ж **1.** *стање онога што је чисто у естетском и моралном смислу*: ~ душе, душевна ~, ~ духа, ~ морала, ~ стила. **2.** *в. чистоћа* : **чистоћа** ж **1.** *стање и особина онога што је чисто, без прљавштине, уредност*: ~ куће, ~ руку, ~ постеље, одржавати чистоћу. **2.** *финоћа племенитих метала, однос између племенитог и неплеменитог метала у легурама*: ~ злата, ~ сребра. • градска ~ комунално предузеће за одржавање чистоће у граду. Да је наведени лексикографски поступак у потпуности исправан, сведоче нам и примери из корпуса у којима се лексема *чистоћа* јавља готово искључиво у колокацијама попут *чистоћа воде, чистоћа плажа, чистоћа тоалета, чистоћа вашег дома, чистоћа улица* и, наравно, *градска чистоћа*. С друге стране, лексема *чистота* се по правилу јавља у семантичким окружењима као што су: *његова чистота и храброст, чистота и милост, чистота душе, чистота срца, чистота децијих емоција, чистота језика* и сл., дакле, пре свега, као карактерна особина или особина неког апстрактног појма, што још једном показује да су се лексеме *чистоћа* и *чистота* разједначиле по основу конкретности, односно апстрактности. На самом крају, морамо нагласити да је у случају неких од наведених примера процес десинонимизације доведен до краја, док у неким случајевима још увек има превирања, што би свакако требало даље пратити и истраживати.

3.3. Глаголски пароними. Глаголи су у односу на именице и придеве далеко мање испитани и о њима је знатно мање писано и у домаћој и у иностранској литератури.¹⁶ Углавном се из чланка у чланак понављају примери попут **поцрнети а.** *постати црн*; **б.** *добити тамну боју тена* : **поцрнити** – *учинити црним или црњим* и, по истом принципу, *(по)црвенети* : *(по)црвенити*, *(по)белети* : *(по)белити*, *ослепети/ослепити*, *изгладнети/изгладнити* и сл. Због тога би у наставном процесу најбоље било кренути од ових примера као прототипичних примера глаголских паронима. Осим наведених, у литератури се као глаголи у

¹⁶ Један од ретких чланака посвећених глаголској паронимији јесте рад Р. Драгићевић *О једној врсти лексичке паронимије* (1996). У њему ауторка анализира примере попут *превући* : *провући*, *провидети* : *предвидети*, *прогледати* : *прегледати*, *промашити* : *премашити* и сл., пре свега из угла семантичке интерференције њихових значења, односно проблема које полисемија изазива приликом одређивања паронима.

односу паронимије помињу још и *олизати* : *облизати*, *одлетети* : *облетети*, *прегледати* : *прогледати* и сл.

4. Примери задатака

На самом крају, пре него што пређемо на закључак и препоруке, навешћемо и неколико модела задатака који се могу користити на часовима утврђивања лекције о паронимима или при састављању тестова, иако су могућности, наравно, далеко шире и разноврсније.

1. Заокружите слово испред реченице у којој уочавате грешку:

- Марија је врло културна и образована девојка.
- Не треба заборавити да је школа и образована и васпитна установа.
- Пажљиво испланиран образовни рад веома је важан за усвајање знања.

2. Следеће реченице допуните одговарајућим придевом из заграде:

- Психолози покушавају да открију _____ процесе који се дешавају у људском уму (*сазнајне/сазнатљиве*).
- Развој _____ индустрије је веома важан за економију (*дрвена/дрвна*).
- У прошлости је између Енглеске и Француске постојао _____ сукоб (*вековни/вечни*).

3. Од глагола *суздржати* додавањем суфикса направите два придева и упишите их на одговарајућа места у реченици:

Иако је по природи _____ човек, није успео да остане _____ када су га неправедно оптужили за крађу.

4. Заокружите слово испред речи која недостаје у реченици:

Иван и Марко су отишли у _____ да попију пиво.

а) пивара б) пивница

Марија је због страха од висине отишла у _____ саветовалиште.

а) психичко б) психолошко

Немања ради као _____ на једној националној телевизији.

а) снимач б) сниматељ

5. У реченици је подвучена реч којој ту није место. Замените је одговарајућом речју са истим кореном:

- Селективна комисија заседа у свечаној сали. _____
- У првом делу књиге говори се о светском животу Светог Саве. _____
- Ухапшен је зато што је штампао лажљиве новчанице. _____
- На концерту је отпевала и једну изворску народну песму. _____

5. Закључак

Као што се из свега што је досад наведено може закључити, паронимија је објективно сложен и изазован истраживачки проблем, па није ни чудо што је до сада остајала ван наставних програма. Ипак, будући да је ова тема све актуелнија, како код нас, тако и у другим земљама (посебно у Русији), и да се у србистици све више уједначава поглед на њу, сматрамо оправданим и похвалним чињеницу да је паронимија уведена у наставни програм за средње школе, тачније гимназије. Ученици ће на примеру паронима имати прилику да виде како се језик мења, уобличава, живи заједно са својим корисницима и актуелним променама у друштву. Паронимија јесте пре свега парадигматски лексички однос и питање лексикологије у ужем смислу, али се од самих почетака свог изучавања везивала и за област језичке културе и неговање правилног одабира речи. Као што се из представљених примера може видети, један од главних узрока настајања паронима јесте тежња ка што прецизнијем, истанчанијем изражавању, што је нешто што свакако треба подржавати и развијати код самих ученика.

За почетак, у све уџбенике који се у наставној пракси користе за трећи разред средњих школа и који имају дозволу Министарства просвете ваљало би увести лекцију о паронимији у којој би се навели основни подаци о овој појави и представили прототипични примери овог лексичког односа. Ученике не треба оптерећивати свим теоријама и проблемима који у истраживању паронимије постоје, већ им треба навести њену упрошћену дефиницију – *пароними су речи сличне форме и различитог, али повезаног значења* – и наводити што већи број примера како би схватили суштину ове врсте односа међу лексема, а самим тим и значај прецизног познавања значења речи и њихове адекватне употребе у контексту. Наставну јединицу о паронимији требало би повезати са лекцијама о синонимији и полисемији, јер се само тако може добити потпуна слика везе између ових односа. Требало би од ученика што више тражити да сами анализирају лексема које ступају у однос паронимије и да сами откривају разликовне нијансе које међу њима постоје, јер на тај начин изоштравају своје аналитичке способности. И на крају, не треба олако доносити судове да ли је нешто исправно или није, већ би ученике стално требало упућивати на релевантне нормативне изворе, пре свега речнике.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Болшаков/Гелбук 2003: I. A. Bolshakov, A. Gelbukh, „Paronyms for accelerated correction of semantic errors”, in: *International Journal „Information Theories & Applications”*, vol. 10, 198–204.

Веракса 2000: Т. В. Веракса, *Лингвистическая природа паронимов русского языка*, Санкт – Петербургский государственный университет (диссертация).

Вишњакова 1974: О. В. Вишњакова, *Паронимы в русском языка*, Москва: Высшая школа.

Гортан Премк 2004: Д. Гортан Премк, *Полисемеја и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драгићевић 1996: Р. Драгићевић, „О једној врсти лексичке паронимије”, *Српски језик*, год. 1, бр. 1–2, 456–463.

Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић 2012: Р. Драгићевић, *Лексикологија и граматика у школи: методички огледи*, Београд: Учительски факултет.

Драгићевић 2015: Р. Драгићевић, „Читалац или читач”, Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика, *Наш језик*, XLVI/3–4, 153–154.

Ђорђевић/Лучић 2000⁴: Ч. Ђорђевић, П. Лучић, *Књижевност и српски језик: приручник за ученике трећег разреда гимназије и средњих стручних школа*, четврто, допуњено издање, Београд: Ч. Ђорђевић, П. Лучић.

Иванова 2016: Д. А. Иванова, *Словообразовательные паронимы-прилагательные в русском и немецком языках*, Казань: Казанский федеральный университет (диссертација).

Киру и др. 2010: С. Chiru, V. Cojocar, T. Rebedea, S. Trausan-Matu, „Malapropisms detection and correction using a paronyms dictionary, a search engine and WordNet”, https://www.researchgate.net/publication/215604971_Malapropisms_detection_and_correction_using_a_paronyms_dictionary_a_search_engine_and_WordNet (приступљено 15. 1. 2021).

Кликовац 2011: Д. Кликовац, *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Кликовац 2015: Д. Кликовац, *Српски језик за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*, Београд: Eduka.

Ковачевић 2016: М. Ковачевић, „О нормативном статусу синонимних и блискозначних твореница у српском језику”, у: *Зборник Института за српски језик САНУ 3, Српски језик и актуелна питања језичког планирања*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 61–81.

Ломпар 2014: В. Ломпар, *Српски језик за 8. разред основне школе*, Београд: Klett.

Ломпар/Антић 2015: В. Ломпар, А. Антић, *Грамматика, Српски језик и књижевност за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*, Београд: Klett.

Матијашевић 1982: Ј. Матијашевић, „О синонимiji и синонимима”, у: *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет у Београду, 115–131.

Мотина 2014: О. П. Мотина, „Словообразовательные модели субстантивных паронимов в русском и английском языках”, *Вестник ТвГУ. Серия „Филология”*, No. 4, 87–92.

Николић 2015: В. Николић, „Синонимија и антонимија у настави српског језика и књижевности”, *Књижевност и језик*, LXII/3–4, стр. 343–361.

Овен 1966: G. A. Owen, *Dictionary of confusibles*, Somerset: Brodie.

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*, Нови Сад, 1967–1976: Матица српска.

Речник СЈ: *Речник српскога језика*, друго издање, Нови Сад, 2018: Матица српска.

Стандарди 2013: Општи стандарди постигнућа за крај општег средњег образовања и васпитања и средњег стручног образовања и васпитања у делу општеобразовних предмета: Српски језик и књижевност, Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.

Тафра 2005: В. Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.

Томас 1984: A. V. Thomas, *Dictionarie des difficultés de la langue française*, Pariz: Larousse.

Ћећез-Иљукић и др. 2016: Д. Ћећез-Иљукић, Ј. Срдић, С. Савовић, С. Вулић, *Дар речи, Граматика за осми разред основне школе*, Београд: Нови Логос.

Vesna S. Nikolić

PARONYMY IN SERBIAN LANGUAGE TEACHING

Summary

Of all the paradigmatic lexical relations, paronymy is the least represented in Serbian language science, and it can be noted that the situation is not any better in worldwide linguistics (with the exception of Russia). We can go as far as to say that there is not a single definition of this paradigmatic relation, so it does not come as a surprise that paronymy has been left out of curriculum up until now. Having in mind that things have changed, it is important for the teachers and professors to become acquainted with existing research on paronyms, to adopt the most represented definition in Slavic studies and to define the position of paronymy in comparison with other paradigmatic lexical relations (synonymy, antonymy, homonymy). This paper focuses on prototypical examples and exercise models for practicing this paradigmatic lexical relation.

Key words: paronymy, Serbian language, Serbian language methodology.